

İRAN COĞRAFYASININ ŞİİLEŞME SÜRECİ* -İLK DÖNEM, EMEVİLER, ABBASİLER-

Dr. Fatih TOPALOĞLU**

Özet

Farşlılar ile Araplar, çeşitli vesilelerle İslam öncesi dönemde de tanıştılar. Hz. Peygamber'in sağlığında gönderdiği davetçiler ile Bahreyn'de bir kısım Farşlılar İslam'a girmiş, bir kısmı da eski dinleri üzere yaşamaya devam etmişti. Selman-ı Farsî, daha Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan ilk Farşlı kabul edilmekle birlikte Farşlılar arasında İslam'ın büyük ölçüde yayılması Fars coğrafyasının fethinden ancak iki yüzyıl kadar sonra mümkün olmuştu. Farşlıların, içerisinde bulunulan çok dinli ve kültürlü ortamın etkisi, yönetici ve valilerin halk üzerindeki olumsuz politikaları, yeni dinin ve yönetimin çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik sebeplerle yeterince benimsenememiş olması, bazılarına göre ise Hz. Hüseyin vasıtasıyla Peygamber ailesi ile kurulan akrabalık bağı gibi etkenlerle zamanla Şia'ya meylettikleri düşünülmektedir. Irak'a ve İslam coğrafyasının önemli merkezlerine göç eden ve Emevi iktidarının zulmüne maruz kalan Farşlı mevalinin de bu sürece önemli katkısı olduğunu kanaatindeyiz. Şiiliğin Farşlılar arasında tam anlamıyla kabul görmesi ise Safeviler döneminde Şiiliğin Devletin resmi mezhebi ilan edilmesiyle olmuştur.

Anahtar kelimeler: İran, Farşlılar, İslamlaşma.

Abstract

The Process of Becoming Shiite of the Iran Geography: First Term and Umayyad, Abbasid-

Persians and Arabs, on several occasions, was familiar to the pre-Islamic period. Some Persians in Bahrain converted to Islam with envoys send by Prophet, some of them had continued on their old religion. Persian Selman, although accepted the first Persian Muslims during the life of Prophet but largely spread of Islam among Persians had been able to after two centuries after the conquest of Persian geography. The Persians of in the current multi-religious and multicultural environment impact, managers and governors on public negative policies, the new religion and the management of various social, cultural and economic reasons enough to be adopted could not be, according to some family kinship established by Prophet's family with Hussein, with such as factors Persians tended to Shia. The Persian slaves who exposed to the tyranny of Umayyad rule have migrated to Iraq and the important centers of Islamic world have an important contribution to this process. Shia literally acceptance of the Persians during the Safavid Shi'ism has been with the announcement of the official denomination.

Key Words: Iran, Fars, Islamization

*Tebliğ'in hazırlanmasında Doktora tezimizin ilgili başlığından yararlanılmıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir.

Giriş

Farslıların¹ İslam gelmezden önce de Araplarla çeşitli şekillerde ilişkileri vardı² ve Arap yarımadasında ticaret sayesinde Fars malları talep görüyordu. Öte yandan Miladi 240'lı senelerde Farslılar Irak'taki Hire şehri ve civarını ele geçirerek bir emirlik kurmuşlardı. Hire, Halid b. Velid tarafından fethedildiği 633 yılına kadar da Farslıların elinde kaldı.

Belazuri'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber zamanında Bahreyn Sasanilere aitti. Temim Araplarından ve diğer bazı kabilelerin halkından birçoğu da Bahreyn'de yaşamaktaydı. Hz. Peygamber, 8/630 yılında oraya Ala b. Abdillah b. İmad Hadrami'yi elçisi olarak gönderdi ve yazdığı mektupla onları İslam'a davet etti. Böylece oradaki Araplar ve Farslıların önemli bir kısmı Müslüman oldular. Ancak yine de Müslüman olmayıp eski dinleri üzere yaşamaya devam eden halk da vardı ve Ala, Hz. Peygamber'in emri üzere bunlarla bir anlaşma yapmıştı.³ Aynı şekilde Zerdüştlük, Yemen'deki Fars hâkimiyeti sırasında Yemen'e de girmişti. Yemenli kabilelerdeki karizmatik lider anlayışının⁴ Farslıların Yemen bölgesini egemenlikleri altında tuttukları dönemde Fars kültüründen etkilenecek ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Nitekim Farslılar güney Arabistan Araplarına, hatta onlar vasıtasıyla diğer Araplara, kendi dinlerinden ve adetlerinden pek çok şeyi aktarmışlardır.⁵

¹ İran coğrafyası ifadesi ile günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin merkezinde yer aldığı Horasan ve Maveraünnehir'den Irak coğrafyasına, Hazar Denizi'nden İran Körfezi'ne kadar olan kısımları içeren bölge kastedilmektedir. Taramalarda daha kolaylıkla ulaşılması açısından tebliğimizin başlığında ülkenin resmi ismi olan "İran" kelimesi kullanılmakla birlikte metin içerisinde İran/İranlılar yerine tarihi ve geleneksel ifadesiyle Fars/Farslılar tabirleri tercih edilmiştir.

² Hovannisian, Richard G.-Georges Sabagh, *Huzur-i İraniyan der Cihan-ı İslam*, çev. Feridun Bedrehayi, Merkez-i Bazşinasi, Tehran 1381, s. 32 vd., 60.

³ Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütuhu'l-Buldan*, tah. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut 1978, s. 89.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ahmetoğlu, Şahin, "İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği", *Müel ve Nihal Dergisi*, VII/3, Eylül-Aralık 2010, s. 167-188.

⁵ Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, s. 114; Benli, Yusuf, *Fars-Şia İlişkisi(H. II. Asır)*, Nehir Yayıncılık, Malatya 2006, s. 24.

Farslıların İslam'ı Kabul Süreci

Farslıların İslam ile tanışmaları ise Hz. Peygamber dönemine kadar geriye gitmektedir. Hz. Peygamber'in, Hicri VII. senede Hudeybiye antlaşmasından sonra Abdullah b. Huzâfe'yi II. Hüsrev'e elçi olarak gönderip kendisini İslam'a davet ettiği, fakat Hüsrev'in gönderilen mektubun okunmasına bile tahammül edemeyip mektubu yırtıp attığı, onun bu hareketi Peygamberimiz'e haber verilince, Resulullah'ın "*Allah da onun mülkünü parça parça etsin*" dediği rivayet edilmektedir.⁶ Hz. Peygamber'in meşhur sahabilerinden Selman-ı Farsi⁷ Müslüman olan ilk Farslı kabul edilmektedir.⁸

Fars coğrafyasının fethi ise Hz. Ömer zamanında hız kazanmıştır. Onun devrinde Müslümanlar, dönemin büyük imparatorlukları olan Bizanslılar ve Sasanilerle savaşmaktaydılar.⁹ Hz. Ömer'in de Kadisiye savaşı sırasında Sasanilerin son hükümdarını, gönderdiği elçilerle İslam'a davet ettiği, ancak bunun kabul edilmediği rivayet edilmektedir.¹⁰ İslam orduları Sasanileri 15/636'da Kadisiye'de, 16/637 Celûla'da, 21/642'de Nihavend'de yenilgiye uğrattı. Son Sasani hükümdarı III. Yezdigird, bu tarihten 31/651 yılına kadar resmen hükümdar olarak kaldıysa da peyderpey topraklarını Müslümanlara teslim ettikten sonra Fars'ın doğusuna çekildi ve 652'de Merv'de öldürüldü.¹¹

⁶ Nemr, Abdulmunim, *eş-Şia el-Mehdi ed-Duruz Tarih ve Vesaik*, 1988, s. 58; Naskalı, Esko, "İran" -Tarih-, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 395.

⁷ Selman, Fars'ın Ramahurmuz veya İsfahan şehridendir. Uzun bir ömür yaşamış ve Hz. Ömer devrinde veya Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında vefat etmiştir. İbn Kuteybe, *el-Maarif*, tah. Servet Ukkâşe, Daru'l-Maarif, Dördüncü Baskı, Kahire trz., s. 270-271.

⁸ Mutahharî, Murtaza, *Hedemât-i Motekâbil-i İslâm ve İran*, Tahran 1362/1984, I, s. 79.

⁹ Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed (548/1153), *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 36.

¹⁰ Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, s. 257-258; Makdisi, Ebu Nasr Mutahhar b. Tâhir (355/966), *el-Bed ve't-Tarih*, yy. Trz?, V, s. 171-172.

¹¹ Naskalı, "İran" -Tarih-, *DİA*, XXII, s. 395; Ghirshman, Roman, *Tarih-i İran ez Âğâz ta İslam*, çev. Muhammed Muin, Dünya-yı Kitab Yayınları, bsk. 4, Tahran, 1384/2005, s. 400.

Fetihler sırasında Kazvin hariç diğer şehirlerde yaşayan halk çoğu zaman İslam'ı toplu bir şekilde kabul etmemişti. Ele geçirilen şehirler ekonomik durumlarına göre bir defalık vergi ödüyorlar ve devamında yıllık belirli miktarda haraç vermek kaydıyla yerel hükümdarların idaresine bırakılıyorlardı. Mukran ile Kabil hariç Belh'e kadar bütün bölgeler Halife Osman devri (644-656) bitmeden önce Araplar tarafından fethedilmiştir. Fetihlerden yaklaşık iki asır sonra İslam, Fars'ın orta bölgeleri ve Horasan'da büyük ölçüde yayılmıştır. Merkezden uzak olan Fars, Kirman ve Azerbaycan gibi eyaletlerde ise Zerdüştiler Arap hâkimiyetinde olmakla birlikte dini inançlarını yaşamaya ve korumaya devam ediyorlardı. Ancak 700 yıllarında Fars coğrafyasında yaşayan Zerdüştiler ilk defa Hindistan'a göç etmeye başlamışlardır.¹² Aynı şekilde diğer bazı bölgelerinde de Farslıların eski dinlerinden Maniheizm ve Mazdekizm'in halk üzerindeki etkileri tamamen silinmemiş, halk bu zengin dini kültürü korumaya ve yaşatmaya devam etmiştir.¹³

Minorsky, Arapların fetihlerle Fars bölgesine girmeleri ve Sasani devletini ortadan kaldırmalarına rağmen, Hazar denizinin güneyine özellikle Gilan bölgesine tam olarak hâkim olamadıklarını söylemektedir. Ona göre bu bölgedeki otoritelerini güvence altına almak isteyen Araplar, idareyi yerel yöneticilere bırakarak kalıcı olabileceklerini düşünüyorlardı. Bu sebeple yöneticileri yerel halktan atadılar. Fakat eski kültürlerini ve yaşam tarzlarını bir türlü bırakamayan bölge halkında, başına buyruk bir yönetim ve Araplara karşı muhalif bir tavır gelişmeye başladı. Deylem'de de insanlar eski kültürleriyle bağlarını tamamen koparmamaları nedeniyle yeni dine ve kültürüne alışmamışlardı.¹⁴

Farslıların peyderpey de olsa İslamiyet'i kabul etmelerinde birtakım etkenlerin varlığı söz konusudur. Bazı araştırmacılar, İslam

¹² Kramers, J. H., "İran" -Tarihi ve Etnografik Bakış-, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1988, V/II, 1015-1016; Özgüdenli, Osman Gazi, "İran" -Tarih/Fetihten Safevilere Kadar-, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, s. 396.

¹³ Miquel, Andre, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 1991, I, s. 140.

¹⁴ Minorsky, Vladimir Fedorovich, *Iranica Twenty Articles*, Publications of The University of Tehran, Tahran, 1964, s. 244.

dinindeki hoşgörü ve eşitlik anlayışının etkisine vurgu yapmakta, ayrıca İslam'ın diğer dinlerden farklı olarak insanlara daha çok özgürlük vermesi nedeniyle Sasani toplumunun İslam'ı kabul ettiğini savunmaktadırlar. Böylece Farslılar, Zerdüşt dininde bulamadığı hürriyet ve kurtuluşu İslam'ın mesajında buluyorlardı. Mubedler, Dihkanlar¹⁵, Hüsrevler öyle çirkin ve nefret ettirici bir doku örüyorlardı ki artık din, “halka karşı bir din” haline dönüşmüştü. Mubedler, Dihkanlar ve Hüsrev'in çıkarlarının savunucusu olmuştu.¹⁶

Bir başka görüşe göre ise Farslılar, Arapların bölgelerine yayılmasıyla düştükleri ikinci sınıf vatandaş statüsünden Müslüman olarak kurtulmak istiyorlardı. Aynı zamanda İslam ile Zerdüşt-lük'ün benzerlikleri nedeniyle, İslam'ı kabul etmek onlar için o kadar da zor değildi.¹⁷

İddialara göre, Farslıların İslamiyet'i kabul etmesini ve İslam'ın Farslılar arasında yayılmasını sağlayan sebeplerden biri de milli ve siyasi şuurlarıdır. Bu yeni dinin sancağı altında toplanmayı sağlayan şuur, Hz. Hüseyin'in Sasani hanedanının son temsilcisi olan Yezdigird'in kızı Şehribanu ile evlenmesi sebebiyle teşekkül etmiştir. Zira Farslılar, Hz. Hüseyin'in çocuklarını eski meliklerinin varisleri ve Aryan ırkının devamı sayıyorlardı.¹⁸

¹⁵ Dihkan, Sasaniler zamanında köyleri yöneten ve geniş topraklara sahip olan kişilere verilen isimdi. Sasani toplumunda çok önemli bir sosyal tabakayı oluşturuyorlardı ve devlet üzerinde nüfuzları vardı. Abbas Kadiyani, *Ferheng-i Cami-i Tarih-i İran*, İntişarat-ı Aron, Çap-ı Çaharrom, Tehran, 1381, I, s. 387.

¹⁶ Şeriati, Ali, *Dinler Tarihi*, çev. Erdoğan Vatansever, Seçkin Kitaplar Yayıncılık, İstanbul trz., s. 241.

¹⁷ Dozy, Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*, çev. Abdullah Cevdet, sad. Vedat Atila, Gri Yayınevi, İstanbul 2006, s. 164-165.

¹⁸ Arnold, Sir Thomas W., *ed-Da'vetu'l-İslam*, çev. Hasan, Hasan İbrahim-Abdulmecit Abidin-İsmail en-Nahravi, Mektebetu'n-Nahzati'l-Mısriyye, bsk. 3, Kahire 1970, s. 238, (Ahmed-Bey, *Les Croyances Mazdéennes dans la Religion Chiite*'den naklen.); Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihu'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafi ve'l-İctimai*, Mektebetu'n-Nahzati'l-Mısriyye, bsk. 9, Kahire 1979, I, s. 225, 409; Yenisey, Gülara, *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 107 (Cottam, Richard, *Nationalism in Iran*, Pitsburg University Press, Pitsburg 1978, s. 165'ten naklen)

Farşlıların İslamiyet'i kabul edişleri konusunda farklı bazı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bunlara göre Farşlıların İslamiyet'i yeni dinleri olarak kabul etmeleri sanıldığı kadar kolay ve çabuk gerçekleşmemiştir. Buna göre Fars coğrafyasının, fetihlerden sonra planlı olarak İslamlaştırılmaya çalışıldığı, Ömer b. Abdulaziz ve Hişam dönemlerinde gayrimüslimlere yüklenen ağır vergiler nedeniyle halkın büyük çoğunluğunun İslam'ı kabul etmek zorunda kaldığı iddia edilmektedir.¹⁹

Farşlıların bir kısmının ise Fars milliyetçiliğinin de etkisiyle İslam'ı reddettikleri düşünülmektedir. İddiaya göre imparatorluklar ve güçlü devletler kurmuş olan Farşlıların köklü medeniyetinin diğer milletler üzerinde önemli bir nüfuzu vardı. Bu bakımdan kendilerini diğer milletlerden üstün görüyorlardı. Çölden gelen ve geçmişte bir devlet geleneği olmayan bedevi Araplara karşı mağlubiyetlerini bir türlü kabullenememişler, Araplar tarafından devletlerinin yok edilmesi onlara çok ağır gelmiş, kendilerini büyük bir felakete uğramış gibi hissetmişlerdir. Bu nedenle İslamiyet'i kabul eden Farşlılardan bir kısmının aslında bunu taktik gereği yaptıkları, eski kültürlerini korumak ve devam ettirebilmek için görünüşte Müslüman olduklarını savunanlar bulunmaktadır. Bu düşünceyle Farşlılar Ehl-i Beyti sevdiklerini ve Hz. Ali'ye yapılan zulümlere karşı çıktıklarını iddia ederek Şiileri kendilerine çekmeye çalışmışlar, iddiaya göre onları İslam çerçevesinin dışına çıkarmışlardır.²⁰

Farşlıların İslam ile tanışmaları ve yeni dine girmelerindeki önemli etkenlerden biri de demografik hareketlerdir. Fetihlerle birlikte Arap yarımadasındaki belli başlı şehirler cazibe merkezi haline gelmiş, pek çok İranlı,²¹ fethedilen bölgelerden Arabistan'a sevk edi-

¹⁹ Kramers, "İran" –Tarihi ve Etnografik Bakış-, *İA*, V/II, 1017.

²⁰İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusi ez-Zahiri (456/1064), *el-Fasfi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, Daru'l-Marife, Beyrut 1975, II, s. 113 vd.; Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, Şura Yayınları, İstanbul trz., s. 17; Vatandaş, Celaladdin, *Vahiyden Kültüre*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 22; Nemr, Abdulmunim, *eş-Şia el-Mehdi ed-Duruz Tarih ve Vesaik*, 1988, s. 63.

²¹ Aydınlı, Osman, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali'nin Rolü", *GÜÇİF Dergisi*, II/III, Çorum, 2003, s. 4.

lerek orada mevali olmuşlardır.²² Mesela Hz. Ömer'in emriyle 17/638'de bir ordugâh olarak kurulan²³ Kufe bunlardandır. Kadisiye savaşında Fars ordusunda bulunan 4.000 kadar Deylemlî seçkin askerin, Farşlıların yenilmesinden sonra Müslüman oldukları ve Kufe'de istedikleri mahallelere yerleştirildikleri rivayet edilmektedir.²⁴ Diğer taraftan bu yerleşimler sırasında Yemen'den de göçler olmuş, bu nedenle nereye kimin yerleştirileceği kura çekimiyle tespit edilmiştir. Bu ilk yerleşim sırasında 12.000 kişilik Yemenli nüfusunun, caminin batı tarafına yerleştirilen Nizari kabilelere (8.000) göre çoğunluğu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Kufe'ye ilk yerleşmeden kısa bir süre sonra çeşitli bölgelerden göç edenlerle nüfusta ciddi derecede artış meydana gelmiş ve şehir yerleşiminde yeni düzenlemeler yapılmıştır.²⁵ Kufe gibi ilim ve kültür merkezine dönüşen Basra da Farşlı mevalinin yaşadığı yerlerdendir. Burada Araplar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler ile birlikte temas halinde olmuşlardır.²⁶

Neticede, İslam fetihleri sırasında kurulan ilk ve önemli şehirlerden biri olan Kufe, buradan yapılan seferlerle birlikte el-Cezire, Tuster, Ramahürmüz, Nihavend, Hemedan, Cürcân, Azerbaycan ve İsfahan gibi birçok bölgenin İslam topraklarına katılmasında önemli rol oynamıştır. İlk yıllarda Hemedan, Rey, Kazvin, İsfahan ve Azerbaycan bölgelerinin idari merkezi olmuş, zamanla daha da gelişerek Emeviler döneminde Basra, Umman, Bahreyn, Kirman, Sicistan,

²² Kramers, "İran" -Tarihi ve Etnografik Bakış-, *İA*, V/II, s. 1016.

²³ Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarih-u'l-Ümem ve'l-Müluk*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut trz., IV, s. 49-50; Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, s. 274-277; Makdisi, *el-Bed ve't-Tarih*, V, s. 175, 177-178; Yakut el-Hamevi, Şihabuddin Ebu Abdillah (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldan*, Daru Sadir, Beyrut 1957, IV, s. 490-491; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 564-565; Djait, Hichem, "al-Kufa", *El*, Leiden 1986, V, s. 345-346.

²⁴ Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, s. 279; Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV, s. 491.

²⁵ Taberi, *Tarih*, IV, s. 48; Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, s. 275, 276; Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV, s. 491, 492.

²⁶ De Boer, Tjitze J., *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1960, s. 9-10.

Horasan ve Maveräünnehir'i de içine alan büyük bir eyalete dönüştürmüştür.²⁷

Şiiliğin Fars Coğrafyasına Yayılışı ve Sebepleri

Farslılar arasında Şiiliğin temelini atan kişinin Selman-ı Farsî olduğu savunulmaktadır.²⁸ Selman, Arabistan'a giderken beraberindeki tüccarlar tarafından Medinelî bir Yahudiye köle olarak satılmıştı. Daha sonraları ondan fazla kişiye köle olarak hizmet etmek zorunda kaldı. Gençliğinde Zerdüş'ten sonra sonradan Hristiyanlığa geçmişti.²⁹ Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Selman da Müslüman olmuş ve kardeşlik ahdi sırasında Peygamber tarafından Ebu'd-Derda ile kardeş ilan edilmişti.³⁰ Ayrıca Hz. Peygamber'in Selman-ı Farsî hakkında söylemiş olduğu "*Selman Ehl-i Beytimizdendir*"³¹ şeklindeki rivayet onu sembolik de olsa Peygamber ailesi içine sokmuş, bir bakıma Farslılar tarafından Peygamberin cema-

²⁷ Avcı, Casim, "Kufe", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, s. 339.

²⁸ Ahmedov, Şahin, "*Sasani Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001, s. 78, (A. Moşkat Kirmani, *Tarih-i Teşeyyu Der İslam*, yay. Hadi Moşkat, Tahran 1358/1973, s. 235'ten naklen.).

²⁹ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire el-Cu'fi (256/870), *el-Camiu's-Sahih*, "Kitabu Menakibi'l-Ensar", el-Mektebetu'l-İslami, İstanbul 1979, IV, s. 270.

³⁰ Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, "Kitabu'l-Edeb", VII, s. 92.

³¹ İbnu'l-Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec (510-597), *Sıfatu's-Safve*, tah. Mahmud Fahuri, Daru'l-Vai, Halep 1969, I, s. 535. Selman'ın katıldığı ilk savaş Hendek'tir. Bilindiği üzere müşrikler Medine'ye doğru harekete geçtikleri zaman, Rasûlüllah şehir içinde kalarak bir savunma savaşı yapmayı düşünüyordu. Ancak, Medine'nin çevresinde düşmanı engelleyecek herhangi bir kale olmadığından şehri savunmak oldukça zordu. Bu sırada Selman, Rasûlüllah'a, "*Ey Allah'ın Rasûlü! Biz İran'da muhasara edildiğimiz zaman şehrin etrafına bir hendek kazarak kendimizi savunurduk*" deyip uygun bölgede bir hendek kazılmasını teklif etmişti. Bu görüş, Hz. Peygamber tarafından uygun görülünce hendeğin kazılmasına başlanmıştı. Selman, güçlü kuvvetli bir kimseydi ve kazı işinde oldukça verimli çalışıyordu. Ensar, Selman'ın kendileriyle çalışmasını ümit ederek "*Selman bizdendir*" dediler. Bunun üzerine Muhacirler; "*Hayır Selman bizdendir*" demeye başladılar. Bunu duyan Hz. Peygamber de: "*Selman bizdendir. O Ehl-i Beytimizdendir*" diyerek onu ailesine dâhil etmiştir. Taberi, *Tarih*, II, 566 İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 270-271; İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni (168-230/784-845), *et-Tabakatu'l-Kubra*, Daru Beyrut, Beyrut 1957, IV, s. 83.

tinin ve ümmetinin temel direklerinden sayılmıştır.³² Sahabenin önde gelenlerinden ve rivayetlere göre Hz. Ali'nin ilk taraftarlarından olması,³³ muhtemelen Selman hakkında, Şiiliğin Fars coğrafyasına yayılmasında önemli bir rolü bulunduğu şeklinde bir algının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁴ Şiilerin, mezhebin ortaya çıkışını Hz. Peygamber'e kadar geri götürme gayretleri de muhtemelen Selman'ın Şiiliğin Fars coğrafyasına girmesinde etkili olduğu şeklinde bir anlayışı beraberinde getirmiştir.

Şiilik, klasik kaynaklarda Zeydiler, İmamiler, İsmaililer ve Gulat gibi ana kollarıyla zikredilmekle birlikte, alt kollarıyla beraber sayıları yüzlere yaklaşan fırkadan oluşmaktadır. Bütün bu Şii fırkaların anavatanı Hicri I. asırdan itibaren Irak coğrafyasıdır. Daha sonra Şiilik buradan Fars coğrafyasına intikal etmiştir. Bu sürecin öncesinde Şiiliğin Irak'ta mevali içerisinde bulunan Farslılar arasında da rağbet gördüğü bilinmektedir. Emeviler zamanında mevali arasında çok sayıda Şii vardı. Bunlar, Emeviler'in zulmüne ve eziyetlerine maruz kalmışlardı. Bu sebeple Farslıların Şia ile temasının da Fars bölgesinden gelen mevalilerle başladığını söyleyebiliriz.³⁵

Şiiliğin Farslılar arasında siyasi bir tepki hareketi olarak yayılmaya başladığı da iddia edilmektedir. Buna göre Emevilerin baskıcı rejimine karşı Farslılar, ezilen kesim olarak görülen Şii Müslümanların tarafında yer aldılar. Diğer taraftan Farslılar kendi kültürlerini Araplara karşı korumak istiyorlardı.³⁶

³² Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Savaş Şafak Barkçın-Hüsametdin Arslan, İnsan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul trz., s. 280.

³³ Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb (284/897), *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut trz., II, s. 103; Şeybi, Kamil Mustafa, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, Daru'l-Endelus, ~~Üçüncü Baskı~~ bsk. 3, Beyrut 1982, I, 23.

³⁴ Mutahhari, *Hedemât-i Motekâbil-i İslâm ve İran*, s. 79.

³⁵ Goldziher, Ignaz, *el-Akide ve's-Şeria fi'l-İslam*, çev. Muhammed Yusuf Musa-Abdulaziz Abdulhak-Ali Hasan Abdulkadir, Daru'r-Raidu'l-Arabi, Beyrut 1946, s. 205; Meşkur, Muhammed Cevad, *Tarih-i Şia ve Fırkahay-i İslam Ta Kam-i Çaharrom*, İntişarat-ı İsraki, Tahran 1976, s. 40; Benli, *Fars-Şia İlişkisi*, s. 16.

³⁶ Petrushevsky, Ilya Pavlovich, *Islam in Iran*, çev. Hubert Evans, The Athlone Press, London 1985, s. 32.

Şia'nın Fars coğrafyasına yayılmasında, İslam'ın kabul edilmesinde olduğu gibi bazı ekonomik, sosyal ve psikolojik sebepler de etkindi. İslam, Farslılar arasında yayılmaya başladığında, eskiden toprak sahibi olan dihkanlar devletten aldıkları birtakım iktisadi ve içtimai ayrıcalıklara karşılık siyasi nüfuzlarının kaybolmasına razı oldular.³⁷ Araplara tabi olup İslam'ı kabul ederek kendi sınıfsal çıkarlarını emekçileri istismar etmek için kullanıyorlardı. Bu nedenle Farslılar feodallerin zulmü altında eziliyordu. Böylece Farslılar, Arap hükümranlılığı ve feodallerin istismarına karşı mücadele etmekte olan Şii ideologların ve Şii düşüncesinin etkisi altına girmeye başladı.³⁸ Görülen o ki, eski imtiyazlarını Arap hâkimiyeti altında da devam ettiren feodal yapı altında ezilen halk sınıfı, bir tepki hareketi olarak ezilenlerin partisi görünümündeki Şia'ya doğru kaymıştır.³⁹

Hz. Hüseyin'in Sasanilerin son şahı III. Yazdigird'in kızı Şehribanu ile evliliği, daha önce ifade ettiğimiz üzere, İslam'ın Fars coğrafyasına yayılma sebeplerinden biri olarak gösterildiği gibi benzer şekilde Farslıların Şiileşmesinin nedenleri arasında da sayılmaktadır. Kaynaklarda Şehribanu'nun III. Yazdigird'in kızı mı yoksa diğer bir kral ailesinden mi olduğu hakkında ihtilafli rivayetler de bulunmaktadır. Tarihçilerin ekseri görüşü, onun Farslı bir kadın olduğu şeklindedir. İslam ordusu tarafından esir olarak Hicaz'a götürülmüş ve Hz. Hüseyin ile evlenmiş,⁴⁰ Zeynelabidin b. Hüseyin ondan doğ-

³⁷ Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Akçağ Yayınları, bsk. 3, Ankara 2004, s. 66.

³⁸ Ahmedov, *Sasani Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*, s. 74. (Yevgeniy Belyayev, *Müselman Terigetleri*, Azerbaycan Türkçesine çev. E. Esedov, Bakü 1991, s. 25'den naklen.)

³⁹ Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 45.

⁴⁰ Şehribanu'nun Hz. Hüseyin ile evlenmesi konusunda detaylı bilgi için bkz. İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (608/1211-681/1282), *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, III, s. 267, Daru Sadır, Beyrut 1977; Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, I, 219, Necef 1358/1938; Nevbahti, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (310/922), *Fıraku's-Şia*, tah. H. Ritter, İstanbul 1931, s. 48; İbn Belhi, *Farsname*, ed. G. Le Strange-R. A. Nicholson, The Cambridge University Press, London 1921, s. 4. Şeriati bu hususta Şii müelliflere ciddi eleştirilerde bulunmakta, onları Kisra ve Haşimi soyunu birleştirme gayreti içinde olmakla suçlamaktadır. Bkz. Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, Yöneliş Yayınları, bsk. 2, İstanbul 1990, s. 95 vd.

muştur. Nitekim Farşlılar, Hz. Hüseyin ile akrabalıklarından dolayı onu “*Fahru’l-Arab ve Acem*” diye isimlendirmişlerdir.⁴¹ Bütün imamlar da onun sülalesinden gelmişlerdir. Dolayısıyla Farşlıların, Ali evladiyla aralarında kan bağı tesis edilmesiyle onları Emevi ve Abbasi Hanedanları yerine koyarak Şia mezhebine meylettikleri düşünülmektedir. Çünkü Şia’ya göre, Peygamberden sonra hilafet ancak yakınlarının hakkıdır. Fars saltanatı da babadan oğula devam ettiği için Farşlıların Hz. Hüseyin’in Şehribanu’dan olma Zeynelabidin vasıtasıyla devam eden imamlar silsilesini bir nevi Fars saltanatının devamı gibi görerek Şia’yı benimsedikleri iddia edilmektedir.⁴²

Hz. Hüseyin’in babası ve Peygamber’in damadı Hz. Ali’nin karizmatik şahsiyeti de Şia’nın Fars coğrafyası ve Farşlılar arasında yayılmasını etkileyen sebeplerden biriydi. Şii yazarlardan Kirmani’ye göre Hz. Ali’nin şahsiyeti ve kahramanlıkları, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan tartışmalar Müslüman olan Farşlılar tarafından Acem topraklarında anlatılmış, böylece Farşlılar arasında Hz. Ali’ye karşı büyük bir sevgi ve saygı ortaya çıkmıştır.⁴³

Yerel hanedanların ve dailerin çabaları da Şiiliğin yayılma sebeplerden biridir. Araplar Fars bölgesini fethettikleri ilk yüzyılda Zerdüştilere hoşgörü ile yaklaşmışlar ve Zerdüşst dini azınlık da olsa varlığını sürdürebilmiştir.⁴⁴ Mesela Hazar denizinin güney bölgelerinde yönetimler ve halk, Sasanilerden sonra bağımsızlıklarını ve eski yaşam tarzlarını devam ettiriyordu. Ancak daha sonraları buraların halkı da Zerdüştlüğü bırakıp İslam’a geçti.⁴⁵

⁴¹ Ahmedov, “Sasani Kültürünün Şia’nın Teşekkülündeki Rolü”, s. 76. (A. Moşkat Kirmani, *Tarih-i Teşeyyu Der İslam*, yay., Hadi Moşkat, Tahran h.ş. 1358/1973, s.195’ten naklen.)

⁴² Yenisey, *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, s. 107-108 (Cottam, Richard, *Nationalism in Iran*, Pitsburg University Press, Pitsburg 1978, s. 165’ten naklen); Nesiryan, Yedullah, “*Şiiliğin İran’da Gelişmesi*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1970-1971, s. 33-34.

⁴³ Ahmedov, “*Sasani Kültürünün Şia’nın Teşekkülündeki Rolü*”, s. 78. (A. Moşkat Kirmani, *Tarih-i Teşeyyu der İslam*, yay. Hadi Moşkat, Tahran 1358/1973, s. 188’den naklen.)

⁴⁴ De Bruijn, J. T. Pieter, “Iran” -Religions-, *EI*, Leiden 1978, IV, s. 43.

⁴⁵ Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 45.

Fetihleri takip eden süreçte Emevi iktidarının devlet görevlilerinin seçiminde gösterdiği Arap milliyetçiliği tavrı da zaten kendilerini bir boyunduruk altına sokmak istemeyen Farşlıların saltanata karşı muhalif tarafta yer almasına etki eden sebeplerden birini oluşturmuştur. Bu nedenle Farşlılar, Emevi saltanatına başından itibaren gizli ve açık olarak muhalif olmuşlar, zaman zaman bu iktidardan kurtulmak amacıyla çeşitli isyanlara katılmışlardır.⁴⁶ Bunlardan birisi, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametine davet ederek ortaya çıkan Muhtar es-Sekafi isyanıdır. Farşlıların isyan hareketinde Muhtar es-Sekafi'ye yardım ettikleri hatta bunların sayısının Muhtar'ın ordusundaki Arapların sayısına eşit olduğu ve Muhtar, Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'a yenilince (68/687) ordusundan esir alınan yedi bin kadar kişinin çoğunluğunun Farşlılardan oluştuğu rivayet edilmektedir.⁴⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Farşlılar, Emevilerin yıkılmasını, onların yerine Peygamber'e ve İslam'a en yakın kimsenin geçmesini istiyorlardı. Meydana gelen isyan hareketlerine destek olarak belki de Emevilerden sonra yeni iktidarın kim olursa olsun kendilerinin nüfuzunda olacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Fars kaynaklı başkaldırı hareketleri Horasan tarafından başladı. Horasan halkı Ebu Müslim Horasani'nin rehberliği ile Emevi iktidarını ortadan kaldırmak için harekete geçti.⁴⁸

Abbasiler, başta Ebû Müslim olmak üzere kendilerini iş başına getiren Farşlılara borçlarını, onları önemli mevkilere getirerek ve mevali ile Araplar arasındaki iktisadi ve içtimai eşitsizliği ortadan

⁴⁶ Nesiryan, "Şüliğin İran'da Gelişmesi", s. 31. Emeviler devri isyan hareketleri konusunda bilgi için bkz. Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 43-137.

⁴⁷ İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid es-Şeybani (630/1232), *el-Kamülfî't-Tarih*, Beyrut 1965, IV, s. 211 vd.; Mesudi, Ebu'l-Hasan Ali b. Huseyin b. Ali (346/957), *Mürucu'z-Zehebve Meadinu'l-Cevher*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu't-Ticariyyeti'l-Kubra, Mısır 1958, V, s. 172; Meşkur, Muhammed Cevad, *Tarih-i Şiave Fırkahay-i İslam Ta Karn-ı Çaharrom*, İntişarat-ı İşraki, Tahran 1976, s. 55; Caferiyan, Resul, *Tarih-i Teşeyyu' der İran*, İntişarat-ı Ensariyan, Kum 1385, s. 132.

⁴⁸ Makrizi, Takiyyuddin, *Kitabu'n-Niza ve't-Tehasum fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim*, tah. Huseyn Munis, Daru'l-Maarif, Kahire 1984, s. 95; Nesiryan, "Şüliğin İran'da Gelişmesi", s. 32.

kaldırarak ödediler. Kısa bir süre sonra devlet merkezi Bizans kültürü etkisindeki Şam'dan Fars kültürü etkisindeki Bağdat'a taşındı. İhtilale destek veren grupların başında gelen mevali artık Araplarla eşit duruma geldi. Yeni kurulan devlet eski Sasani siyasi-idari kurumlarından yoğun bir şekilde etkilenmeye başladı. Vezirlik makamı Bermekiler ve Fazl b. Sehl, Nevbaht ailesi⁴⁹ gibi nüfuzlu Farslılara teslim edildi. Önemli görevler Farslı bürokrat ve kâtiplere verildi.⁵⁰ Ayrıca Şia mensuplarının Fars coğrafyasında artmasıyla birlikte, Arap İslam kültürüyle Fars kültürü arasındaki düşünce ve inanç farklılıkları da ortaya çıkmaya başladı. Buna bağlı olarak, Fars bölgesinde yayılmak için uygun kültürel koşullara sahip olan Şiilik, bazı karmaşık öğretilerini, Fars kültüründen etkilenerek geliştirmeye başladı.⁵¹

Taberistan ve Deylem bölgesi dağlık coğrafi konumu sayesinde uzun bir süre İslam akınlarına direnmiş ve İslam öncesi kültürünü muhafaza etmişti. Ancak Abbasilerden kaçan Hz. Ali soyundan gelmiş kimselerin çalışmaları neticesinde III./IX. yüzyıldan itibaren Zeydiyye gibi Şii muhalefet cereyanlarının etkisine girdi.⁵² Bölgede hüküm süren Dâî Kebir Hasan b. Zeyd'in ölümünden sonra (270/883), lakabı Hasan b. Kasım Huseyni olan kardeşi Muhammed b. Zeyd hükümdar oldu. Ondan sonra birkaç kişi daha Taberistan ve Deylem'de hükümdarlık yaptılar. Bunlardan biri olan Hasan b. Ali, Amul'de medrese, kütüphane ve vakıflar yaptırdı. Mezarı Taberistan ve Deylem halkı için bir ziyaretgâhtır. 304/918 tarihinde vefat etti. Onun yerine oğlu Muhammed b. Ebi'l-Huseyn geçti. On-

⁴⁹ Nevbaht ailesinin Şia'da usuli anlayışın ortaya çıkmasında önemli bir yeri vardır. Hicri IV. yüzyılın başlarında Bağdat'ta ortaya çıkan Usuli ekolle Nevbahtiler, İmamiyye'nin daha rasyonel bir düşünceye sahip olmasına çalışmışlar bu sayede Şii inançlara giren teşbih ve tecsim gibi aşırılıkların ortadan kalkmasına ve Gulat fırkalarının zayıflamasına sebep olmuşlardır. Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

⁵⁰ Özgüdenli, "İran" -Tarih/Fetihten Safevilere Kadar-, *DİA*, XXII, s. 396; Kramers, "İran"-Tarihi ve Etnografik Bakış-, *İA*, V/II, s. 1017.

⁵¹ Beşiriye, Hüseyin, *İran'da Devlet Toplum ve Siyaset*, çev. Mehmet Koç, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009, s. 12.

⁵² Özgüdenli, "İran" -Tarih/Fetihten Safevilere Kadar-, *DİA*, XXII, s. 397.

dan sonra da başka dailer bölgede hükümdarlık yaptılar. 250/864-345/956 arasında Hazar Denizi'nin güneyine düşen Fars coğrafyasının önemli bir kısmı yani Kuzey, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu bölgesi Ehl-i Beyt soyundan gelenlerin elindeydi.⁵³

Hicri IV. yüzyılda Şia'nın güçlenmesi ve yayılmasına etki eden sebeplerin başında Abbasi hilafetinin otoritesinin zayıflaması ve Şii Büveyhoğulları (932-1062)⁵⁴ devletinin ortaya çıkması gelmektedir.⁵⁵ Büveyhiler, Hazar Denizinin Güneybatısındaki Gilan vilayetinde hükümdarlık kurarak sınırlarını Irak'ın batı vilayetlerine kadar genişletmişlerdi. Emevilerin zulüm dolu idaresine karşı Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali'nin taraftarları arasında yer aldılar. Büveyhilerin Bağdat'ta ve Halife üzerinde nüfuzları oldukça fazlaydı. Fakat onlar Şii siyaset temelinde katı ideolojik bir devlet kurmadılar. Şii olduklarını unutmamakla birlikte, Sünni Abbasi devletine siyaseten bağlı oldukları ve beraber hükmettikleri, devletlerinin bekası ve devamı için şartlara göre Abbasilerle uyum içinde bir yönetim sergiledikleri görülür.⁵⁶ Onların Şiiliği, çoğunlukla Araplara karşı bir hareket, yani Farslılara has milli bir histi. Bu nedenle Büveyhilerin, kendilerini Sasanilere bağlama teşebbüslerini ve eski İran'a ait şehinşah ünvanını benimsemelerini göz ardı etmemek gerekir.⁵⁷ Fakat

⁵³ Muhammed Hasan Han İtimadu's-Saltana, *Tarih-i Taberistan*, Dünya-ı Kitap Yayınevi, Tahran 1373/1994, s.131; Nesiryan, "Şiiliğin İran'da Gelişmesi", s. 45. (Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1383/1964, s. 526 ve Mir Seyyid Zahir, *Tarih-i Taberistan*, s. 143-144'den naklen.)

⁵⁴ 932-1056 (veya 1062) arasında (124 yıl) Fars, Huzistan, Cibal ve Irak bölgelerinde hüküm sürmüş olan, Farsça konuşup resmi yazışmalarda Arapça kullanılan, Şia'nın Zeydiyye mezhebini benimsemiş Büveyh ailesinin kurduğu devlettir. İran'da Arap hâkimiyetinin sona ermeye başladığı yıllardan İran'ın Türk hâkimiyetine geçtiği yıllar arasında geçiş döneminde hüküm sürmüşlerdir. Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar -İslam Devletleri-*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, I, s. 715.

⁵⁵ Bkz. İbn Kesir, Ebu'l-Fida (774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, VIII, s. 204, XI, s. 225, 226 vd.; ayrıca bkz. İbrahim Selman Kurevi, *el-Buveyhyyun ve'l-Hilafetu'l-Abbasiyye*, Mektebetu Dari'l-Arube, Kuveyt 1982.

⁵⁶ Güner, Ahmet, *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 1999, s. 95.

⁵⁷ Aka, İsmail, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 71.

yine de Şii Büveyhi Devletinin politikaları da Şia'nın yayılmasına olumlu katkı sağladı. Şii mezhebi aşikâr bir şekilde tebliğe olanak buldu. Arap Yarımadası'nda da Şiilik oldukça yayılmıştı. Hecer (Bahreyn), Umman ve Sa'de gibi şehirlerin sakinleri Şii idiler. Kufe de neredeyse tamamen Şiileşmişti. Trablus, Nablus, Taberiyye ve Halep şehirlerinde çok sayıda Şii bulunmakta ayrıca Ahvaz ve Halic-i Fars sahillerinin bazı kesimlerinde de Şiiler yaşamaktaydı.⁵⁸ Artık Şii zümrelerin yaşayışlarında, dini-sosyal hayatlarında belirgin bir farklılık kendini gösteriyordu. Muizu'd-Devle (945-967)'nin Bağdat'a hâkim olmasından sonra ortaya çıkan matem ve Gadir Hum gibi dini törenlerle ilgili birtakım gelişmeler bu farklılıkların işaretleri olarak görülmektedir.⁵⁹

SONUÇ

Farşlıların İslamiyet'i kabul ederken samimi olmadıklarını ve bunu zahiren yaptıklarını düşünerek, bir bakıma onları münafıklıkla itham eder tarzda, günümüzden geriye bakıp kesin bir yargıda bulunmak kanaatimizce doğru değildir. İslam geldikten sonra özellikle ilk zamanlarda Medine'de münafıklar vardı. Bu, nass ve tarihi gerçeklerle sabittir. Tarihin her döneminde bazı insanlar çeşitli sebeplerle kendilerini Müslüman gösterip gerçek inançlarını gizlemiş olabilirler. Ancak bunlara bakarak bir milletin tamamının gerçek inancını gizlediğini iddia etmek, bilimsel temelden yoksun bir düşünce olur. Kaldı ki İslam'da zahire göre hüküm verilir prensibine istinaden Müslüman olduğunu söyleyen bir millete "Hayır! Sen Müslüman değilsin!" demek doğru olmaz. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in savaşta "Müslüman oldum" diyen birisini öldüren sahabiye karşı tutumu da ortadadır. Farşlılar konusunda ise, aşırı yorumlardan kaçarak, onların meydanlarında Araplara karşı savaşı kaybetmeleri sebebiyle, İslam'ı belki biraz gönülsüzce kabul ettiklerini düşünmek daha gerçekçi bir yaklaşım olur.

⁵⁸ Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, *İslam'da Şia*, Haz. Bahri Ak-yol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Yayın Müdürlüğü, 1998, s. 63-64.

⁵⁹ Güner, *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, s. 96-97.

Kralların veya imparatorların özellikle siyasi yakınlık kurmak amacıyla başka bir ülkenin kral veya imparatorunun kızı ile yaptıkları siyasi evlilikler tarihte bilinen bir husustur. Ancak Hz. Hüseyin'in evliliğinin mahiyeti bu surette olmadığından Araplarla Farşlılar arasında yapılan bir evliliğin ve kurulan akrabalığın, bütünüyle bir milletin Müslüman olması ve Şiiliğe meyletmesine sebep teşkil edeceğini düşünmek için yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Hüseyin'in söz konusu evliliği gerçekleştiğinde henüz Şia adında bir mezhepten söz etmek bile mümkün değildir. Dolayısıyla, ortada Şia yok iken Farşlıların Hz. Hüseyin'in Şehribanu ile evliliğinden etkilenerek Şii olduklarını söylemek pek de mantıklı olmasa gerektir. Keza Selman Farsi, Şiiliğin oluşumundan çok önce yaşamış bir sahabidir. Bu nedenle Farşlıların Şiiliği benimsemesini, mezhebin ortaya çıkışından çok önce yaşamış bir kişiye bağlamak da çok tutarlı bir düşünce olarak gözükmemektedir.

Kanaatimizce Farşlıların Şiiliğe meylindeki en önemli sebepler; Araplara karşı oluşan muhalif tavır ve Farşlı mevalinin Şii Araplarla dini ve kültürel etkileşimidir. Çünkü Farşlılar, İslam'ı genellikle gönül rızası ile değil Arap fetihleri neticesinde zorunlu olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle İslam'ı içlerine sindirip tam olarak benimsemiyor ve İslam içinde iktidara muhalif kesimlerin önde gelen tercihi Şia'ya taraftar olarak bir anlamda ülkelerini fetheden Araplara karşı bir tavır takınmış oluyorlardı. Özellikle Farşlıların Arap coğrafyasına gelişlerinde yoğunlaştıkları Kufe, Basra, Bağdat gibi şehirlerde Şii Arapların sayısının fazlaca olması, onlarla temaslarında ve bu mezhebe meyillerinde etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Ahmedov, Şahin, “*Sasani Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

Ahmetoğlu, Şahin, “İslam Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, VII/3, Eylül-Aralık 2010.

- Aka, İsmail, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993.
- Arnold, Sir Thomas W., *ed-Da’vetu’l-İslam*, çev. Hasan, Hasan İbrahim-Abdulgacit Abidin-İsmail en-Nahravi, Mektebetu’n-Nahzati’l-Mısriyye, Üçüncü Baskı, Kahire 1970.
- Avcı, Casim, “Kufe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI.
- Aydınlı, Osman, “Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevali’nin Rolü”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/III, Çorum 2003.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuat Köprülü, Akçağ Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 2004.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütuhu’l-Buldan*, tah. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut 1978.
- Benli, Yusuf, *Fars-Şia İlişkisi (H. II. Asır)*, Nehir Yayıncılık, Malatya 2006.
- Beşiriye, Hüseyin, *İran’da Devlet Toplum ve Siyaset*, çev. Mehmet Koç, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire el-Cu’fi (256/870), *el-Camiu’s-Sahih*, “Kitabu Menakibi’l-Ensar” IV, “Kitabu’l-Edeb”, VII, el-Mektebetu’l-İslami, İstanbul 1979.
- Caferiyan, Resul, *Tarih-i Teşeyyu’ der İran*, İntişarat-ı Ensariyan, Kum 1385.
- De Boer, Tjitze J., *İslam’da Felsefe Tarihi*, çev. Yaşar Kutluay, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1960.
- De Bruijn, J. T. Pieter, “Iran” -Religions-, *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1978, IV.
- Djait, Hichem, “al-Kufa”, *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1986, V.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne, *İslam Tarihi*, çev. Abdullah Cevdet, sad. Vedat Atila, Gri Yayınevi, İstanbul 2006.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam’da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, Şura Yayınları, İstanbul 2006.

- Ghirshman Roman, *Tarih-i İran ez Âğâz ta İslam*, çev. Muhammed Muin, Dünya-yı Ketab Yayınları, Dördüncü Baskı, Tahran 1384/2005.
- Goldziher, Ignaz, *el-Akide ve's-Şeria fi'l-İslam*, çev. Muhammed Yusuf Musa-Abdulaziz Abdulkadir, Daru'r-Raidu'l-Arabi, Beyrut 1946.
- Güner, Ahmet, *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 1999.
- Hovannisian, Richard G.-Georges Sabagh, *Huzur-i İraniyan der Cihan-ı İslam*, çev. Feridun Bedrehayi, Merkez-i Bazşinasi, Tehran 1381.
- İbn Belhi, *Farsname*, ed. G. Le Strange-R. A. Nicholson, The Cambridge University Press, London 1921.
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (608/1211-681/1282), *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Daru Sadır, Beyrut 1977, III.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelusi ez-Zahiri (456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, Daru'l-Marife, Beyrut 1975, II.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida (774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, VIII, XI.
- İbn Kuteybe, *el-Maarif*, tah. Servet Ukkâş, Daru'l-Maarif, Dördüncü Baskı, Kahire trz.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni (168-230/784-845), *et-Tabakatu'l-Kubra*, Daru Beyrut, Beyrut 1957, IV.
- İbnu'l-Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec (510-597), *Sifatu's-Safve*, tah. Mahmud Fahuri, Daru'l-Vai, Halep 1969, I.
- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid es-Şeybani (630/1232), *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1965, IV.
- Kadiyani, Abbas, *Ferheng-i Cami-i Tarih-i İran*, İntişarat-ı Aron, Çap-ı Çaharrom, Tehran 1381, I.
- Kramers, J. H., "İran" -Tarihi ve Etnografik Bakış-, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1988, V/II.

- Kurevi, İbrahim Selman, *el-Buveyhiyyun ve'l-Hilafetu'l-Abbasiyye*, Mektebetu Dari'l-Arube, Kuveyt 1982.
- Makdisi, Ebu Nasr Mutahhar b. Tâhir (355/966), *el-Bed ve't-Tarih*, yy. trz., V.
- Makrizi, Takiyyuddin, *Kitabu'n-Niza ve't-Tehasum fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim*, tah. Huseyn Munis, Daru'l-Maarif, Kahire 1984.
- Mesudi, Ebu'l-Hasan Ali b. Huseyin b. Ali (346/957), *Mürucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu't-Ticariyyeti'l-Kubra, Mısır 1958, V.
- Meşkur, Muhammed Cevad, *Tarih-i Şia ve Fırkahay-i İslam Ta Karnı Çaharrom*, İntişarat-ı İşraki, Tahran 1976.
- Minorsky, Vladimir Fedorovich, *Iranica Twenty Articles*, Publications of The University of Tehran, Tahran 1964.
- Miquel, Andre, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Ahmet Fidan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 1991, I.
- Muhammed Hasan Han İtimadu's-Saltana, *Tarih-i Taberistan*, Dünya-ı Kitap Yayınevi, Tahran 1373/1994.
- Mutahharî, Murtaza, *Hedemât-i Motekâbil-i İslâm ve İran*, Tahran 1362/1984, I.
- Naskalı, Esko, "İran" -Tarih-, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Savaş Şafak Barkçın-Hüsamettin Arslan, İnsan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul trz.
- Nemr, Abdulmunim, *eş-Şia el-Mehdi ed-Duruz Tarih ve Vesaik*, yy. 1988.
- Nesiryan, Yedullah, "Şiiliğin İran'da Gelişmesi ve Resmi Mezhep Oluşu", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1970-1971.
- Nevbahti, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (310/922), *Fıraku's-Şia*, tah. H. Ritter, İstanbul 1931.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

- Özgüdenli, Osman Gazi, "İran" –Tarih/Fetihten Safevilere Kadar-, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII.
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar –İslam Devletleri-*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, I.
- Petrushevsky, Ilya Pavlovich, *İslam in Iran*, çev. Hubert Evans, The Athlone Press, London 1985.
- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebi Bekr Ahmed (548/1153), *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şeriati, Ali, *Ali Şiası Safevi Şiası*, Yöneliş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1990.
- Şeriati, Ali, *Dinler Tarihi*, çev. Erdoğan Vatansever, Seçkin Kitaplar Yayıncılık, İstanbul trz.
- Şeybi, Kamil Mustafa, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, Daru'l-Endelus, Üçüncü Baskı, Beyrut 1982, I.
- Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, *İslam'da Şia*, Haz. Bahri Akyol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Yayın Müdürlüğü, 1998.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut trz., II.
- Uyar, Mazlum, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.
- Vatandaş, Celaledin, *Vahiyden Kültüre*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb (284/897), *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut trz., II.
- Yakut el-Hamevi, Şihabuddin Ebu Abdillah (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldan*, Daru Sadir, Beyrut 1957, IV.
- Yenisey, Gülara, *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.